

Олександр Водянніков

кандидат юридичних наук,
Національний радник з юридичних питань
Координатора проектів ОБСЄ в Україні
(м. Київ, Україна)
Oleksandr.Vodyannikov@osce.org

УДК 342.4

ГЕНЕАЛОГІЯ ПОНЯТТЯ ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ У КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ

АНОТАЦІЯ. У сучасній конституційній доктрині і практиці органів конституційної юрисдикції особливе значення надається поняттю людської гідності як основи ціннісного порядку. Однак воно, яке зараз сприймається як аксіома, є продуктом повоєнної епохи. Коли і за яких обставин поняття “гідність” набуло сучасного змісту в конституційному праві? Які фактори, міркування та обґрунтування призвели до появи цього терміна в конституційних текстах? Яким чином людська гідність набула такого особливого значення?

Метою статті є дослідити виникнення і становлення конституційного поняття “людська гідність”, визначення його витоків і причин, що за досить короткий час призвели до визнання особливого конституційного значення людської гідності у повоєнному конституціоналізмі.

Конституційне поняття людської гідності і, власне, сама ідея дигнитарного конституціоналізму зароджуються у 30-ті роки ХХ ст. у католицькій політичній думці. Парадокс полягає в тому, що його виникнення стало наслідком несприйняття і заперечення як ліберального доробку Великих революцій ХVІІІ ст. у міжвоєнний період, так і екстремізму комуністичних і нацистських режимів.

Хоча ідея людської гідності має тривалу історію в європейській релігійній думці, появою в конституційному тексті вона завдячує енцикліці Папи Пія ХІ “*Divini Redemptoris*”, в якій формулюється ідея соціальної справедливості, в основі якої стоїть вже не колектив чи громада, а особа. Така переорієнтація гідності в католицькій політичній доктрині з колективної кваліфікації (гідність родини, працівників) на індивідуальну (гідність людини, людська гідність) стала тим важливим інструментом, що проклав дорогу поняттю гідності людини до конституційної доктрини і практики, а саме сприяв появі цього терміна в преамбулі Конституції Ірландії 1937 р. Авторитет Святого Престолу пояснює, чому ідеї свободи і людської гідності також були проголошені найвищими цінностями і священним благом у конституційних текстах таких авторитарних держав, як вішистська Франція і франкістська Іспанія, а також у конституціях Латинської Америки.

Виникнення нового значення людської гідності в повоєнних конституціях континентальної Європи також засвідчує переосмислення самої ідеї представницької

© Олександр Водянніков, 2018

демократії, спробу запровадити надійні запобіжники проти мажоритарного фатуму демократії.

Ключові слова: людська гідність; дигнитарний конституціоналізм; політичний католицизм; конституційні права і свободи.

Сучасне поняття гідності посідає визначальне місце як у філософському наробку, так і в конституційній доктрині та практиці органів конституційної юрисдикції. Майже у будь-якому контексті використання терміна “гідність” стосується ознаки засадничого морального статусу, що належить кожній людській істоті. Однак це значення, яке зараз сприймається як аксіома, є продуктом останніх восьмидесяти років. Навіть за часів Великих революцій XVIII ст., що заклали основи ідеї прав людини, термін “гідність” (*dignity* – англ., *dignité* – фр., *die Würde* – нім.) використовувався для означення соціального чи публічного статусу¹. Навіть побіжний погляд на підготовчі документи і стенограми дебатів навколо проекту французької Декларації про права людини і громадянина та схвалений текст підтверджує цю тезу: *dignité* згадується лише в положенні ст. 6 Декларації, яке визначає рівний допуск до всіх державних посад, місць і служб (*à toutes dignités, places et emplois publics* – фр.)².

Термін “гідність” у конституційних текстах починає з’являтися лише наприкінці 30–40-х років³, й отримує остаточне закріплення в конституційно-правовій доктрині лише у повоєнний період. Однак така трансформація в сучасній науковій доктрині залишається мало дослідженою. Коли і за яких обставин поняття “гідність” набуло нового змісту? Які фактори, міркування та обґрунтування призвели до появи цього терміна в конституційних текстах? Яким чином людська гідність опинилася, за виразом Федерального Конституційного Суду Федеративної Республіки

¹ Див.: Miriam Griffin, ‘Dignity in Roman and Stoic Thought’ in Remy Debes (ed), *Dignity: A History* (Oxford University Press 2017) 47-54; Muriel Fabre-Magnan, ‘La dignité en Droit: un axiome’ [2007] 58(1) *Revue interdisciplinaire d’études juridiques* 1, 1-2; Christopher McCrudden, ‘Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights’ [2008] 19(4) *The European Journal of International Law* 655, 664; Izhak England, ‘Human Dignity: From Antiquity to Modern Israel’s Constitutional Framework’ (2000) 21 *Cardozo Law Review* 1903, 1904.

² Déclaration des Droits de l’Homme et du Citoyen de 1789 <<https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789>> accessed 29 August 2018.

³ Деякі дослідники вказують, що вперше цей термін був використаний у конституційному тексті в 1917 р. у Конституції Мексики. Див.: McCrudden (n 1) 664. Однак як справедливо зазначає А. Барак, конституційне положення з цим терміном з’являється в мексиканській конституції лише в 1948 р.: Aharon Barak, *Human Dignity. The Constitutional Value and the Constitutional Right* (transl by Daniel Kayros, Cambridge University Press 2015) 49. Це саме стосується і Конституції Фінляндії 1919 р., яку згадує сам А. Барак (Barak (n 3) 49-50): до ст. 1 Конституції термін “людська гідність” був введений лише в 1995 р. Див.: Laki Suomen Hallitusmuodon muuttamisesta. Helsingissä 17 päivänä heinäkuuta 1995 <<https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1995/19950969>> accessed 29 August 2018; першу редакцію Конституції 1919 р. див.: Suomen Hallitusmuoto. Helsingissä 17 päivänä heinäkuuta 1919 <<https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1919/19190094001>> accessed 29 August 2018.

Німеччина (далі – ФКС), ‘на самій вершині ціннісного порядку Основного Закону’⁴?

Якщо звернути увагу на те, коли і за яких обставин поняття людської гідності набуває нового змісту, в яких конституційних документах цей термін вперше з’являється, стає наочним сам історичний парадокс появи цього поняття в конституційному праві. Головна інтрига історії терміна полягає в тому, що за винятком Конституції Ірландії 1939 р. (де цей термін вперше отримав своє конституційне закріплення на рівні Преамбули), іншими конституційними актами, які вперше запровадили поняття людської гідності як найвищої цінності були проект Конституції маршала А. Петена (Франція, 1944 р.), у ст. 1 якого проголошувалося, що ‘свобода і гідність людини є найвищими цінностями і священним благом’, а їх захист ‘вимагає від держави порядку і справедливості, а від громадян – дисципліни’⁵, та франкістська хартія *Fuero de los Espanoles* (Іспанія, 1945 р.), у якій каудильйо Ф. Франко у ст. 1 декларував:

Іспанська держава проголошує у ролі керівного принципу своїх дій повагу до гідності, недоторканності і свободи людини, визнаючи людину носієм вічних цінностей і членом національної громади, такою, що володіє обов’язками і правами, здійснення яких гарантується задля спільного блага⁶.

О. Гришук у своєму дисертаційному дослідженні зазначає:

Ігнорування та пряме порушення людської гідності та прав людини в ряді країн на національному, а згодом і світовому рівнях, напередодні та під час Другої світової війни об’єктивно примусили людство створити відповідні міжнародні загальновизнані стандарти з прав людини шляхом прийняття відповідних міжнародно-правових актів. Тоді було зроблено успішну спробу надати ідеї гідності людини універсального характеру та закріпити це спеціальними політичними і юридичними міждержавними і неурядовими механізмами⁷.

А. Барак у своєму дослідженні “Людська гідність. Конституційна цінність і конституційне право” вважає, що виникнення терміна і концепції гідності в текстах різних конституцій завдячує ‘духу Французької і Аме-

⁴ *Microcensus Case*, 1969. Цит. за: Donald Kommers, *The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany* (2nd edn, Duke University Press 1997) 299.

⁵ *Projet de constitution du 30 janvier 1944 (Projet du maréchal Pétain)* <<http://mjp.univ-perp.fr/france/co1944p.htm>> accessed 29 August 2018.

⁶ ‘*Fuero de los Espanoles*’ (18 julio 1945) 199 *Boletín Oficial del Estado* 358.

⁷ Оксана Гришук, ‘Людська гідність у праві: філософський аспект’ (автореф дис д-ра юрид наук, Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого 2008) 20.

риканської революції кінця XVIII століття та впливу еволюції розуміння людської гідності в німецькому конституційному праві⁸.

Нині з цими висновками можна лише частково погодитися, адже дійсно вплив німецької конституційної доктрини і практики був визначальним у цій сфері, але лише протягом останніх 40 років. В іншому – дослідження джерел і обставин появи терміна в конституційних текстах вказують на зовсім протилежний висновок: поява терміна “гідність” у конституційній площині стала наслідком несприйняття і заперечення доробку Великих революцій XVIII ст. у міжвоєнний період. 30-ті роки XX ст., коли поняття людської гідності з’являється у конституційних текстах, стали періодом падіння демократичних режимів у Центральній та Східній Європі. Як зазначає С. Мойн, ‘тому одночасно і важливо й містично виглядає той факт, що завдяки ірландцям дигнитарний конституціоналізм також виникає саме в цей період’⁹.

Сама концепція людської гідності зародилася в клерикальних колах у відповідь на комуністичну загрозу та екстремізм й антиклерикалізм нацистського режиму. Після Другої світової війни цей наголос на людській гідності, що був закладений в основу повоєнної ідеології християнських демократів, дав поштовх становленню “дигнитарного конституціоналізму”¹⁰, парадигма якого стала основою для відродження публічного права постмодерної держави. І в більш глобальному аспекті дигнитарна парадигма в конституційному праві повоєнного періоду стала наслідком спроби переосмислення і перезаснування демократії, віднайдення для неї нових форми та змісту.

Людська гідність: від перших конституцій до енцикліки “Divini redemptoris”

У науковій літературі з питань людської гідності досить детально висвітлено питання походження терміна “гідність” та його використання протягом всієї історії до появи в конституційно-правовій площині¹¹. Ця еволюція, звичайно, має значення для визначення змісту і сенсу людської гідності в онтологічному аспекті, але не пояснює кар-

⁸ Barak (n 3) 52.

⁹ Samuel Moyn, ‘The Secret History of Constitutional Dignity’ [2014] 17(1) Yale Human Rights and Development Journal 39, 44-5.

¹⁰ Там само 40.

¹¹ Див.: George Kateb, *Human Dignity* (Harvard University Press 2011); Michael Rosen, *Dignity: Its History and Meaning* (Harvard University Press 2012); Patrice Rankine, ‘Dignity in Homer and Classical Greece’ in Remy Debes (ed), *Dignity: A History* (Oxford University Press 2017) 19-46; Griffin (n 1) 47-66; Stephen Darwall, ‘Equal Dignity and Rights’ in Remy Debes (ed), *Dignity: A History* (Oxford University Press 2017) 181-202; Remy Debes, ‘Human Dignity Before Kant: Denis Diderot’s Passionate Person’ in Remy Debes (ed), *Dignity: A History* (Oxford University Press 2017) 203-236; Oliver Sensen, ‘Dignity: Kant’s Revolutionary Conception’ in Remy Debes (ed), *Dignity: A History* (Oxford University Press 2017) 237-262; Milton Lewis, ‘A Brief History of Human Dignity: Idea and Application’ in Jeff Malpas and Norelle Lickiss (eds), *Perspectives on Human Dignity: A Conversation* (Springer 2007) 93-108.

коломну траєкторію цього поняття від абстрактного філософського концепту до конституційно-правової парадигми. Тим більше не проливає світла на те, яким чином протягом буквально десяти років це поняття набуває визначального значення в конституційному та міжнародному праві.

Оскільки ХІХ – початок ХХ ст. в історії Європи були позначені “глибокою політичною ворожістю” до судів¹² та концепціями примату закону в правових системах унаслідок визнання і дії доктрини законодавчого суверенітету, ідея судового захисту конституційних прав і свобод, тобто визнання конкретного юридичного змісту за такими правами і свободами, як *intra legem*, так і *contra legem* та *praeter legem*, була несумісною з панівними уявленнями про представницьку демократію. Ця упередженість проти судової гілки влади була закладена в часи Старого Режиму, зокрема в останні десятиліття перед Французькою революцією¹³, і набрала сили під час Французької революції з абсолютизацією ідеї Ш.-Л. Монтеск’є, згідно з якою судді мають бути нічим іншим, аніж “вустами закону” (*la bouche de la loi*)¹⁴. З моменту становлення модерного конституціоналізму під час Великих революцій ХVІІІ ст. конституційні права і свободи не розглядалися як необхідна частина конституційного тексту. І хоча конституції другої половини ХІХ ст. перервали революційну традицію Великих революцій, розпочавши включати каталоги прав і свобод до свого тексту, ці права та свободи залишалися залежними від волі законодавця.

Певний зсув у сприйнятті прав людини як конституційно-правової категорії відбувається після Першої світової війни. Конституції держав, що постали на уламках континентальних імперій, проголошували конституційні права і свободи. Такий ідеологічний зсув став наслідком як повоєнного ідеалізму, так і відповіддю на більшовицький експеримент із соціальної інженерії. Однак навіть у той нетривалий період демократичного розвитку континентальної Європи у міжвоєнні часи поняття людської гідності залишалось за рамками конституційних текстів. Веймарська Конституція 1919 р. побіжно згадує *die Würde* у ст. 151, якою визначалося, що організація економічного життя повинна відповідати принципам справедливості, аби кожен міг вести життя, гідне людини

¹² Див.: Alec Stone Sweet, ‘Constitutional Courts and Parliamentary Democracy’ [2002] 25(2) West European Politics 77, 78-79.

¹³ Див.: Raoul van Caenegem, *Judges, Legislators and Professors. Chapters in European Legal History* (Cambridge University Press 1992) 138-139, 151-153.

¹⁴ ‘<...> національні судді <...> є лише вустами, що промовляють слова закону (*la bouche qui prononce les paroles de la loi*), знеособлені істоти (*des êtres inanimés*), які не можуть вплинути ані на його силу, ані на його суворість’. Charles-Louis de Secondat, Baron de La Brède et de Montesquieu, *Esprit des lois* (Librairie de Firmin Didot frères 1849) 134-5.

(*menschenwürdigen*)¹⁵. Таким самим чином Конституція Еквадору 1929 р. відтворює подібне положення щодо принципів організації економічного життя¹⁶.

Витоки сучасного поняття людської гідності в конституційному праві слід шукати в католицькому політичному дискурсі, з якого походить ідеологія християнських демократів повоєнного періоду. Не випадково термін “гідність” набуває конституційного значення у глибоко католицьких державах – Ірландії, вішистській Франції, франкістській Іспанії.

У 30-ті роки католицька політична думка виводить це поняття як групу ознак. Папа Пій XI у своїй енцикліці 1930 р. “*Casti Connubii*” проголошує гідність шлюбу та родини¹⁷, а в енцикліці “*Quadragesimo Anno*” 1931 р. говорить про “гідність робітників”, імпліцитно підтримуючи корпоратистські постулати¹⁸ авторитарних режимів Італії, Португалії та фашистських рухів, що набирали силу в Австрії, Іспанії, Латинській Америці.

Таким чином, на початку 30-х років гідність у католицькій політичній думці міцно асоціюється із колективними правами та групами. Ця корпоратистська ідеологія, що була запроваджена на рівні державної політики як у салазарівській Португалії, так і за часів режиму Е. Дольфуса в Австрії¹⁹, водночас відкрила досить жваву дискусію в католицькій політичній думці щодо співвідношення колективної та індивідуальної гідності. Розглядаючи націонал-соціалізм 30-х років як “контрреволюційну” відповідь на секуляризм ліберального націоналізму XIX ст., у цій дискусії викристалізувалася позиція, згідно з якою людська гідність індивіда має стати певним антидотом як проти “деперсоналізованого” індивіда секулярного лібералізму XIX ст., так і проти нацизму й комунізму²⁰.

¹⁵ Die Verfassung des Deutschen Reiches (“Weimarer Reichsverfassung”) 11. August 1919 <<http://www.verfassungen.ch/de/de19-33/verf19-i.htm>> accessed 29 August 2018.

¹⁶ Частина 18 ст. 151. Див.: Constitución Política de la República del Ecuador. 26 de marzo de 1929 <https://www.cancilleria.gob.ec/wp-content/uploads/2013/06/constitucion_1928.pdf> accessed 29 August 2018.

¹⁷ Див.: *Casti Connubii*. Encyclical of Pope Pius XI on Christian Marriage to the Venerable Brethren, Patriarchs, Primates, Archbishops, Bishops, and Other Local Ordinaries Enjoying Peace and Communion with the Apostolic See. 31 December 1930 <https://w2.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19301231_casti-connubii.html> accessed 29 August 2018.

¹⁸ *Quadragesimo Anno*. Encyclical of Pope Pius XI on Reconstruction of the Social Order to our Venerable Brethren, the Patriarchs, Primates, Archbishops, Bishops, and other Ordinaries in Peace and Communion with the Apostolic See, and likewise to all the Faithful of the Catholic World. 15 May 1931 <http://w2.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19310515_quadragesimo-anno.html> accessed 29 August 2018.

Зі всією своєю енергією Лев XIII намагався покращити цю економічну систему відповідно до норм справедливого порядку; тому, як вбачається, не слід засуджувати цю систему саму по собі. І тим більше ця система не є сама по собі порочною. Але вона дійсно порушує справедливий порядок, коли капітал наймає робітників, тобто робочий клас, що не володіє засобами виробництва, з метою і за таких умов, коли він керує бізнесом і навіть всією економічною системою згідно з власною волею і зиском, зневажаючи людську гідність робітників, соціальний характер економічної діяльності і саму соціальну справедливість та загальне благо.

¹⁹ Моуп (n 9) 46.

²⁰ Там само.

Отець Е. Кахіл, голова Єзуїтського комітету Ірландії, чия ідеї вплинули на розробників Конституції 1937 р., у своїй доктринальній праці “Основи християнської держави” протиставляє ‘матеріалістичну філософію і фальшивий індивідуалізм’, за яких ‘гідність і права людської особистості часто ігноруються’, і ‘християнську державу’²¹, тобто ‘державу, спрямовану цілковито та повністю для забезпечення блага індивідуальних членів’ на протигагу державі, де індивіди призначені для держави²². Саме в такому контексті формулюється ідея, що ‘у своїх вроджених чи невід’ємних правах, а також в гідності їх людської особистості та у всіх атрибутах, притаманних такій особистості, всі люди є рівними’²³.

Завершальну крапку у цій дискусії в політичному католицизмі поставив Папа Пій XI у 1937 р. Він 14 березня 1937 р., стурбований тиском на німецьких католиків і порушенням прав Католицької церкви, видає енцикліку “*Mit Brennender Sorge*”, адресовану католикам Третього Райху, де, зокрема, проголошує:

У вашій країні, преподобні брати, голоси поєдналися у хор, закликаючи людей покинути Церкву, а серед лідерів непоодинокі ті, чия офіційна позиція спрямована на створення враження, що зрада Царя нашого Христа є сигналом і добродесним актом вірності модерній державі. Таємні і відверті заходи знущання, погрози ураження в економічних і громадянських правах впливають на вірність певних класів католицьких служителів, цей тиск порушує саме людське право і гідність²⁴.

Але найважливіший документ, що визначив народження нового поняття людської гідності, з’являється кількома днями пізніше. 19 березня 1937 р. Папа Пій XI видає енцикліку “*Divini Redemptoris*” на засудження “атеїстичного комунізму”:

Комунізм, більше того, позбавляє людину її свободи, обирає всю гідність людської особистості та усуває всі моральні перестороги, які вгамовують вибухи сліпої імпульсивності. Немає жодного визнання будь-якого права особи у відносинах з колективом, жодного природного права не визнається за людською особистістю, яка стає просто шестірнею комуністичної системи. <...>

²¹ Eduard Cahill, *The Framework of a Christian State. An Introduction to Social Science* (M. H. Gill and son Ltd., 1932) 278.

²² Там само 280.

²³ Там само 288.

²⁴ *Mit Brennender Sorge*. Encyclical of Pope Pius XI on the Church and the German Reich to the Venerable Brethren the Archbishops and Bishops of Germany and Other Ordinaries in Peace and Communion with the Apostolic See. 14 March 1937 <http://w2.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_14031937_mit-brennender-sorge.html> accessed 29 August 2018.

[Комунізм. – О. В.] підриває соціальний порядок, оскільки він означає знищення його основ; оскільки він ігнорує дійсне походження і мету держави; оскільки він заперечує права, гідність і свободу людської особистості <...>²⁵.

Доктрина, проголошена у цій енцикліці, по суті перетворює ідеологію корпоративізму, підтриману ранішими енцикліками, на ідею соціальної справедливості, в основі якої стоїть вже не колектив чи громада, а особа:

Суспільство для людини, а не навпаки. Це повинно розумітися не в сенсі лібералістичного індивідуалізму, який підпорядковує суспільство егоїстичним примхам індивіда; а тільки в тому сенсі, що в силу органічного союзу з суспільством і спільної взаємодії стає можливим для всіх досягти земного щастя²⁶.

Переорієнтація гідності в католицькій політичній доктрині з колективної кваліфікації (гідність родини, працівників) на індивідуальну (гідність людини, людська гідність) стала тим важливим інструментом, що проклав дорогу поняттю гідності людини до конституційної доктрини і практики. Вже в 1944 р. Е. Гьюз беззаперечно напише: '<...> доктрина

²⁵ *Divini Redemptoris*. Encyclical of Pope Pius XI on Atheistic Communism to the Patriarchs, Primate, Archbishops, Bishops, and Other Ordinaries in Peace and Communion with the Apostolic See. 19 March 1937 <https://w2.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19370319_divini-redemptoris.html> accessed 29 August 2018.

У цій енцикліці Папа Пій XI дещо змістив корпоративістські акценти, наявні в "*Quadragesimo Anno*" 1931 р., заклавши таким чином підґрунтя для розвитку ідеї соціальної держави у повоєнний період. Зокрема, Папа вказав:

У дійсності, окрім комутативної справедливості існує також соціальна справедливість з її властивим набором обов'язків, яких не можуть уникнути ні роботодавці, ні робітники. Зараз у самій сутності соціальної справедливості вимагати від кожної особи того, що необхідно для загального блага. Як в живому організмі неможливо забезпечити добробут цілого без того, щоб кожна частина і кожна окрема складова не отримала те, що їй необхідно для належного функціонування, так само неможливо піклуватися про соціальний організм і благо суспільства в цілому, доки кожна окрема частина і кожний окремий індивід – тобто кожна людина в своїй гідності як людської особистості – не отримує все, що необхідно для здійснення її соціальної функції. Для досягнення соціальної справедливості необхідна наполеглива праця в економічній сфері в цілому, здійснювана у спокої і порядку. Ця діяльність стане доказом здоров'я соціального організму так само, як здоров'я людського тіла означає непохитну регулярність і повну ефективність цілого організму.

Однак не можна сказати, що соціальної справедливості досягнуто, доки робітникам відмовляють у винагороді, що дає змогу їм мати належне забезпечення для себе і своєї родини, доки в них немає можливості робити скромні накопичення і попереджати чуму загальної бідності, доки у них немає доступу до достатнього забезпечення через публічне чи приватне пенсійне страхування, страхування на період хвороби та безробіття. Інакше кажучи, повторюючи, що було сказано в Нашій Енцикліці *Quadragesimo Anno*: 'Тільки тоді буде встановлений здоровий економічний і соціальний порядок і досягнуті його цілі, коли ним буде запропоновано всім і кожному всі ті блага, які багатство і ресурси природи, технічної науки і корпоративної організації соціальних справ можуть надати. Ці блага мають бути достатніми для забезпечення всім необхідним та розумним комфортом і забезпечити людям той вищий стандарт життя, який за умови розсудливого використання, не тільки не є перешкодою, але становить виняткову підмогу чесноті.

²⁶ Там само.

гідності людини не має жодної розумної валідності, якщо не підкріплена самою сутністю християнської філософії²⁷. У 40-х роках ця доктрина стала важливим підґрунтям для виникнення концепції індивіда як суб'єкта міжнародного права²⁸. Як підсумував гарвардський професор С. Мойн:

<...> *Divini Redemptoris* відкрила нову епоху, адже надала найвищу на той час підтримку новій концепції, сфокусованій на індивіді чи особі. Вона також підтримала позицію католицького громадянського суспільства, за якою гідність притаманна не тільки групам. І важливі перетворення в ірландській Конституції, що призвели до появи індивідуальної гідності в її преамбулі також відносяться до цього періоду – якщо бути точним, до безпосередніх наслідків енцикліки²⁹.

Гідність людини: поява у конституційному тексті

Першим конституційним актом, що запровадив нову католицьку доктрину людської гідності, стала Конституція Ірландії 1937 р. У преамбулі цієї Конституції, що була розроблена вже після оприлюднення енцикліки "*Divini Redemptoris*", було проголошено:

<...> прагнучи сприяти загальному благу з належною повагою до Розважливості, Справедливості і Милосердя, з тим, аби були забезпечені гідність і свободи людини, встановлений дійсний соціальний порядок, відновлена єдність нашої країни і досягнута згода з іншими народами <...>³⁰.

Так, розробники Конституції 1937 р. заклали основи повоєнної християнсько-демократичної ідеології, адже завдяки їм людська гідність стала тим поняттям, що не обмежується протистоянням комунізму, як це відображено в "*Divini Redemptoris*", а вже започатковує дигнитарний конституціоналізм, який у повоєнний період заклав основи конституційного ладу Федеративної Республіки Німеччина (далі – ФРН) та інших держав.

Новий дискурс, індоктринований Папою Пієм XI, був підтриманий і розширений його наступником Пієм XII. Особливо важливим у цьому розумінні стали Різдяне послання Папи 1942 р., в якому понтифік сформулював п'ять принципів майбутнього миру, першим із яких була названа людська гідність³¹, та Різдяне послання Папи 1944 р., побудоване навколо ідеї людської гідності:

²⁷ Emmet John Hughes, *The Church and the Liberal Society* (Princeton University Press 1944) 267.

²⁸ Див.: Vladimir R. Idelson, 'The Law of Nations and the Individual' (1944) 30 *Transactions of the Grotius Society* 50, 56-57.

²⁹ Мойн (n 9) 49.

³⁰ Constitution of Ireland. Enacted by the People 1st July, 1937, in operation as from 29th December, 1937 <<http://www.irishstatutebook.ie/eli/cons/en/html>> accessed 29 August 2018.

³¹ Pope Pius XII, The Internal Order of States and People. Christmas Message of 1942 <<https://www.ewtn.com/library/PAPALDOC/P12CH42.HTM>> accessed 29 August 2018.

Свята історія Різдва проголошує цю непорушну гідність людини з силою і авторитетом, які не можливо заперечити – авторитетом і силою, які безкінечно перевищують всі ті, що можуть досягти всі можливі декларації про права людини³².

Ці ідеї Святого Престолу мали вирішальний вплив не тільки на християнських демократів. І режим маршала А. Петена у Франції, і режим каудильйо Ф. Франко в Іспанії адаптували цю доктрину до своїх ідеологічних потреб. Проект вішистської Конституції 1944 р., яка так і не набула чинності, став першим конституційним актом, який проголошував у ст. 1 свободу і гідність людини найвищими цінностями та священним благом. Франкістська *Fuero de los Espanoles* також у ст. 1 визначала як керівний принцип Іспанської держави повагу до гідності, недоторканості і свободи людини.

По суті Папа Пій XII заклав підвалини того, що було взято на озброєння засновниками нового повоєнного конституціоналізму для встановлення гарантій проти феномена суїцидальної демократії. Досить цікавий факт, що проливає світло на історію появи цього терміна у преамбулі Статуту Організації Об'єднаних Націй: на момент розробки проекту Статуту цей термін був у широкому вжитку серед повоєнних християнських демократів континентальної Європи завдяки наполегливому просуванню цієї концепції Святим Престолом³³, але включення його у текст преамбули за ініціативи американського делегата на конференції Сан-Франциско В. Гілдерслів не викликало ані заперечень, ані дискусій³⁴, що не дає підстав вважати, що у цей термін вкладався якийсь конкретний зміст чи, тим більше, католицька концепція людської гідності. Як зазначає Ч. Бейтц:

Використання терміна “людська гідність” свідчить, що цей термін мав позитивну валентність в просторіччі на той момент, але експромтне рішення включити його у преамбулу і відсутність якихось обговорень щодо його значення вказують на відсутність якоїсь спільної чіткої мети³⁵.

Натомість у повоєнних конституціях континентальних держав, де до влади прийшли консерватори та християнські демократи, людська гідність отримує окреме визначальне значення.

³² Pope Pius XII, 1944 Christmas Message addressed to the People of the Entire World on the Subject of Democracy and a Lasting Peace <<http://www.ewtn.com/library/papaldoc/p12xmas.htm>> accessed 29 August 2018.

³³ Див.: Samuel Moyn, *Christian Human Rights* (University of Pennsylvania Press 2015) 56-8.

³⁴ Див.: Paweł Łuków, 'A Difficult Legacy: Human Dignity as the Founding Value of Human Rights' [2018] 19(3) *Human Rights Review* 313, 318-9.

³⁵ Charles Beitz, 'Human Dignity in the Theory of Human Rights: Nothing But a Phrase?' [2013] 41(3) *Philosophy and Public Affairs* 259, 266.

Людська гідність і конституційна демократія

Мабуть, вже хрестоматійною є дигнитарна доктрина ФКС, згідно з якою:

Система цінностей, яка ґрунтується на гідності людської особистості, що розвивається вільно в соціальній спільноті, та на її гідності, має розглядатися як вихідна конституційна основа для всіх інших сфер права; законодавство, виконавча влада та судові установи мають дотримуватися і керуватися нею³⁶.

Цей підхід, сприйнятий майже всіма конституційними демократіями світу, виходить із розуміння людської гідності як джерела інших конституційних прав і свобод. Як підсумував Верховний Суд Канади у справі “*R. v. Morgentaler*”:

Ідея людської гідності має вираження майже в кожному з прав та свобод, гарантованих [Канадською хартією прав та свобод людини. – *O. B.*]. За особою визнається право вільно обирати релігію та власний світогляд, право обирати, з ким вступати до асоціацій та як самовиражатися, право обирати, де проживати, та займатися професійною діяльністю. Аспектом поваги до людської гідності, на якій побудована Хартія, є право приймати важливі особисті рішення без втручання з боку держави³⁷.

Цей дигнитарний конституціоналізм бере свій початок у католицькій доктрині про людську гідність 30–40-х років, що особливо наочно простежується у практиці ФКС протягом перших десятиліть:

<...> уявлення про людину в Основному Законі не є уявленням про ізольованого, суверенного індивіда – Основний Закон розглядає людину у її відношенні до суспільства в значенні залежності особи і відповідальності перед суспільством, однак не порушуючи індивідуальної цінності людини³⁸.

Як зазначив колишній Президент ФКС суддя Е. Бенда, Конституція ФРН відкидає ‘індивідуалістську концепцію людини, що міститься в класичному лібералізмі, а також колективістський підхід’³⁹.

³⁶ *Lith Case*. Цит за: Kommers (n 4) 363.

³⁷ *R. v. Morgentaler* (per Wilson J. concurring) [1988] 1 Supreme Court Reports 30, 166.

³⁸ *Investment Aid Case*, 1954. Цит. за Kommers (n 4) 244.

³⁹ Цит. за Gregory S. Alexander, ‘Property as a Fundamental Constitutional Right? The German Example’ (2003) 88 Cornell Law Review 733, 744.

Концепція людської гідності дала розробникам Конституції ФРН ключ до вирішення питання щодо встановлення запобіжників проти мажоритарного фатума демократії. Як зазначає М. Боровські:

Інституції Веймарської республіки були побудовані на тому, що виявилось невинуватим оптимізм щодо демократичних речей; насправді, ці інституції сприяли захопленню націонал-соціалістами влади в 1933 році. Після повалення гітлерівського Третього Рейху, для членів повоєнної конституційної асамблеї було зрозуміло, що всіма засобами слід запобігти становленню подібного беззаконня (*Unrechtsregime*) в майбутньому⁴⁰.

Отже, розробники тексту Основного Закону ФРН вважали, що відповідні запобіжники мають бути вбудовані у конституційний текст. Оцінюючи в ретроспективі той контекст, в якому відбувалася розробка проекту Конституції ФРН, можна виділити три такі засади, що були покладені в основу сучасного конституціоналізму: 1) судовий захист конституційних цінностей, принципів, прав людини; 2) орган, відповідальний за захист Конституції; 3) мілітарна демократія. У доповіді конференції у Герренкімзеє, де розроблявся проект Основного Закону, зазначалося, що порівняно з *Staatsgerichtshof* Конституції 1919 р. повноваження нового ФКС мають бути розширені, аби він став “реальним захисником Конституції”, а конституційна скарга, на думку німецьких конституціоналістів, сама по собі має стати інструментом перетворення основних прав на юридичні права, що підлягають реальному судовому захисту⁴¹.

Як підсумував С. Мойн:

Не випадково, коли консервативна демократія повернулася до повоєнної Західної Німеччини та до інших країн, у конституціях, що (як відбулося в Ірландії раніше) гуртувалися на концепції поєднання християнського Бога і людської гідності, гідність отримала вирішальне значення в якості першого принципу нового виду конституційного режиму⁴².

Таким чином викристалізувалося сучасне розуміння людської гідності в конституційному праві внаслідок адаптації католицької концепції людської гідності як трансцендентальної цінності. Її особливе значення полягає у тому, що на мета-рівні функція конституційного поняття людської гідності має забезпечити належне функціонування конституційних запобіжників проти мажоритарного фатуму демократії.

⁴⁰ Martin Borowski, ‘The Beginnings of Germany’s Federal Constitutional Court’ [2003] 16(2) Ratio Juris 155, 159.

⁴¹ Там само 159-160.

⁴² Мойн (n 33) 56-7.

Висновки. Сучасне конституційне поняття людської гідності, як і, власне, сама ідея дигнитарного конституціоналізму, зароджується в 30-ті роки ХХ ст. у католицькій політичній думці. Його виникнення стало наслідком несприйняття і заперечення як ліберального доробку Великих революцій ХVІІІ ст. у міжвоєнний період, так і екстремізму комуністичних та нацистських режимів.

Хоча ідея людської гідності має тривалу історію в європейській релігійній думці, появою в конституційному тексті вона завдячує енцикліці Папи Пія ХІ “*Divini Redemptoris*”, в якій формулюється ідея соціальної справедливості, в основі якої лежить вже не колектив чи громада, а особа. Така переорієнтація гідності в католицькій політичній доктрині з колективної кваліфікації (гідність родини, працівників) на індивідуальну (гідність людини, людська гідність) стала тим важливим інструментом, що проклав дорогу поняттю гідності людини до конституційної доктрини і практики, а саме сприяв появі цього терміна в преамбулі Конституції Ірландії 1937 р. Авторитет Святого Престолу пояснює, чому ідеї свободи і людської гідності також були проголошені найвищими цінностями й священним благом у конституційних текстах таких авторитарних країн, як вішистська Франція і франкістська Іспанія, а також у конституціях Латинської Америки.

Крім того, виникнення нового значення людської гідності в повоєнних конституціях континентальної Європи засвідчує переосмислення самої ідеї представницької демократії, спробу запровадити надійні запобіжники проти мажоритарного фатуму демократії.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Constitución Política de la República del Ecuador. 26 de marzo de 1929 <https://www.cancilleria.gob.ec/wp-content/uploads/2013/06/constitucion_1928.pdf> accessed 29 August 2018 (in Spanish).
2. Constitution of Ireland. Enacted by the People 1st July, 1937, in operation as from 29th December, 1937 <<http://www.irishstatutebook.ie/eli/cons/en/html>> accessed 29 August 2018 (in English).
3. Déclaration des Droits de l’Homme et du Citoyen de 1789 <<https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789>> accessed 29 August 2018 (in French).
4. Die Verfassung des Deutschen Reiches (“Weimarer Reichsverfassung”) 11. August 1919 <<http://www.verfassungen.ch/de/de19-33/verf19-i.htm>> accessed 29 August 2018 (in German).
5. Fuero de los Españoles (18 julio 1945) 199 Boletín Oficial del Estado 358 (in Spanish).

6. Laki Suomen Hallitusmuodon muuttamisesta. Helsingissä 17 päivänä heinäkuuta 1995 <<https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1995/19950969>> accessed 29 August 2018 (in Finnish).
7. Suomen Hallitusmuoto. Helsingissä 17 päivänä heinäkuuta 1919 <<https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1919/19190094001>> accessed 29 August 2018 (in Finnish).
8. Projet de constitution du 30 janvier 1944 (Projet du maréchal Pétain) <<http://mjp.univ-perp.fr/france/co1944p.htm>> accessed 29 August 2018 (in French).

Cases

9. *R. v. Morgentaler* (per Wilson J. concurring) [1988] 1 Supreme Court Reports 30 (in English).

Bibliography

Authored books

10. Cahill E, *The Framework of a Christian State. An Introduction to Social Science* (M. H. Gill and son Ltd. 1932) (in English).
11. de Secondat C-L, Baron de La Brède et de Montesquieu, *Esprit des lois* (Librairie de Firmin Didot frères 1849) (in French).
12. Hughes E J, *The Church and the Liberal Society* (Princeton University Press 1944) (in English).
13. Kateb G, *Human Dignity* (Harvard University Press 2011) (in English).
14. Kommers D, *The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany* (2nd edn, Duke University Press 1997) (in English).
15. Moyn S, *Christian Human Rights* (University of Pennsylvania Press 2015) (in English).
16. Rosen M, *Dignity: Its History and Meaning* (Harvard University Press 2012) (in English).
17. Aharon van Caenegem R, *Judges, Legislators and Professors. Chapters in European Legal History* (Cambridge University Press 1992) (in English).

Edited and translated books

18. Barak A, *Human Dignity. The Constitutional Value and the Constitutional Right* (transl by Daniel Kayros, Cambridge University Press 2015) (in English).
19. Darwall S, 'Equal Dignity and Rights' in Remy Debes (ed), *Dignity: A History* (Oxford University Press 2017) (in English).
20. Debes R, 'Human Dignity Before Kant: Denis Diderot's Passionate Person' in Remy Debes (ed), *Dignity: A History* (Oxford University Press 2017) (in English).
21. Griffin M, 'Dignity in Roman and Stoic Thought' in Remy Debes (ed), *Dignity: A History* (Oxford University Press 2017) (in English).
22. Lewis M, 'A Brief History of Human Dignity: Idea and Application' in Jeff Malpas and Norelle Lickiss (eds), *Perspectives on Human Dignity: A Conversation* (Springer 2007) (in English).
23. Rankine P, 'Dignity in Homer and Classical Greece' in Debes R (ed), *Dignity: A History* (Oxford University Press 2017) (in English).
24. Sensen O, 'Dignity: Kant's Revolutionary Conception' in Debes R (ed), *Dignity: A History* (Oxford University Press 2017) (in English).

Journal articles

25. Alexander G, 'Property as a Fundamental Constitutional Right? The German Example' (2003) 88 Cornell Law Review 733-778 (in English).

26. Beitz Ch, 'Human Dignity in the Theory of Human Rights: Nothing But a Phrase?' [2013] 41(3) Philosophy and Public Affairs 259-290 (in English).
27. Borowski M, 'The Beginnings of Germany's Federal Constitutional Court' [2003] 16(2) Ratio Juris 155-186 (in English).
28. Englard I, 'Human Dignity: From Antiquity to Modern Israel's Constitutional Framework' (2000) 21 Cardozo Law Review 1903-1928 (in English).
29. Fabre-Magnan M, 'La dignité en Droit: un axiome' [2007] 58(1) Revue interdisciplinaire d'études juridiques 1-30 (in English).
30. Łuków P, 'A Difficult Legacy: Human Dignity as the Founding Value of Human Rights' [2018] 19(3) Human Rights Review 313-329 (in English).
31. McCrudden C, 'Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights' [2008] 19(4) The European Journal of International Law 655-724 (in English).
32. Moyn S, 'The Secret History of Constitutional Dignity' [2014] 17(1) Yale Human Rights and Development Journal 39-73 (in English).
33. R. Idelson V, 'The Law of Nations and the Individual' (1944) 30 Transactions of the Grotius Society 50-82 (in English).
34. Stone Sweet A, 'Constitutional Courts and Parliamentary Democracy' [2002] 25(2) West European Politics 77-100 (in English).

Thesis dissertation

35. Hryshchuk O. 'Liudska hidnist u pravi: filosofskyi aspekt' ['Human Dignity in Law: Philosophical Aspect'] (avtoref dys d-ra juryd nauk, 2008) (in Ukrainian).

Websites

36. Casti Connubi, 'Encyclical of Pope Pius XI on Christian Marriage to the Venerable Brethren, Patriarchs, Primate, Archbishops, Bishops, and Other Local Ordinaries Enjoying Peace and Communion with the Apostolic See. 31 December 1930' <https://w2.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19301231_casti-connubii.html> accessed 29 August 2018 (in English).
37. Divini Redemptoris, 'Encyclical of Pope Pius XI on Atheistic Communism to the Patriarchs, Primate, Archbishops, Bishops, and Other Ordinaries in Peace and Communion with the Apostolic See. 19 March 1937' <https://w2.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19370319_divini-redemptoris.html> accessed 29 August 2018 (in English).
38. Mit Brennender Sorge, 'Encyclical of Pope Pius XI on the Church and the German Reich to the Venerable Brethren the Archbishops and Bishops of Germany and Other Ordinaries in Peace and Communion with the Apostolic See. 14 March 1937' <http://w2.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_14031937_mit-brennender-sorge.html> accessed 29 August 2018 (in English).
39. Quadragesimo Anno, 'Encyclical of Pope Pius XI on Reconstruction of the Social Order to our Venerable Brethren, the Patriarchs, Primate, Archbishops, Bishops, and other Ordinaries in Peace and Communion with the Apostolic See, and likewise to all the Faithful of the Catholic World. 15 May 1931' <http://w2.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19310515_quadragesimo-anno.html> accessed 29 August 2018 (in English).
40. Pope Pius XII, '1944 Christmas Message addressed to the People of the Entire World on the Subject of Democracy and a Lasting Peace' <<http://www.ewtn.com/library/papaldoc/p12xmas.htm>> accessed 29 August 2018 (in English).
41. Pope Pius XII, 'The Internal Order of States and People. Christmas Message of 1942' <<https://www.ewtn.com/library/PAPALDOC/P12CH42.HTM>> accessed 29 August 2018 (in English).

GENEALOGY OF THE HUMAN DIGNITY CONCEPT
IN CONSTITUTIONAL LAW

ABSTRACT. In the modern constitutional doctrine and practice of constitutional jurisdiction bodies, special emphasis is placed on the concept of human dignity as the foundation of the value order. However, being now perceived as an axiom, it is a product of the post-war era. When and under what circumstances has the concept of dignity acquired a modern meaning in constitutional law? What are the factors, considerations and justifications that have given rise to this term in the constitutional texts? How has human dignity become so important?

The purpose of the article is to study the emergence and establishment of the constitutional concept of human dignity, to define its origins and causes which over a short time contributed to the recognition of the special constitutional significance of human dignity in post-war constitutionalism.

The constitutional concept of human dignity and, actually, the very idea of dignitary constitutionalism emerged in the 1930s in the Catholic political thought. The paradoxical thing is that its emergence ensued from non-perception and denial of the liberal heritage of the great revolutions of the XVIII century in the interwar period, as well as of the extremism of Communist and Nazi regimes.

Despite a long history of the human dignity idea in the European religious thought, its origination in the constitutional text is owed to the encyclical by Pope Pius XI *Divini Redemptoris*, which formulates the idea of social justice no longer underlain by a collective or a community, but by an individual. This refocusing of dignity in the Catholic political doctrine from the collective qualification (dignity of a family, workers) to the individual one (dignity of a person, human dignity) was the crucial tool that paved the way of the human dignity concept up to the constitutional doctrine and practice, particularly, by contributing to the emergence of this term in the Preamble to the Constitution of Ireland in 1937. The authority of the Holy See explains why the idea of freedom and human dignity was also proclaimed the highest values and sacred good in the constitutional texts of authoritarian Vichy France and Franco Spain, as well as in the constitutions of Latin America.

The emergence of a new significance of human dignity in the post-war constitutions of continental Europe also indicates a rethinking of the very idea of representative democracy and also an attempt of introducing reliable safeguards against the majoritarian doom of democracy.

KEYWORDS: human dignity; dignitary constitutionalism; political Catholicism; constitutional rights and freedoms.